

“HUQUQIY XULQ-ATVOR HUQUQBUZARLIK VA YURIDIK JAVOBGARLIK TUSHUNCHASI”

Ilmiy rahbar: Dilshod Yuldashevich Sattorov

Bojxona instituti “Umum huquqiy fanlar kafedrası”

o‘qituvchisi, dotsent

Abduhamidov Asadbek Ma‘ruf o‘g‘li

Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Bojxona Qo‘mitasining Bojxona instituti,

Yurisprudensiya yo‘nalishi I-kurs kursanti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada huquqiy xulq-atvor tushunchasi, uning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati, huquqbuzarlikning mohiyati hamda yuridik javobgarlikning turlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, huquqiy ong va huquqiy madaniyatning jamiyat taraqqiyotidagi roli yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *huquqiy xulq-atvor, huquqbuzarlik, yuridik javobgarlik, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, norma, javobgarlik turlari.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются понятие правового поведения, его значение в обществе, сущность правонарушений, а также виды юридической ответственности. Освещается роль правового сознания и правовой культуры в развитии общества.*

Ключевые слова: *Правовое поведение, правонарушение, юридическая ответственность, правовое сознание, правовая культура, нормы.*

Abstract: *This article analyzes the concept of legal behavior, its role in society, the essence of offenses, and the types of legal responsibility. It also highlights the importance of legal awareness and legal culture in social development.*

Keywords: *legal behavior, offense, legal responsibility, legal awareness, legal culture, norms.*

Zamonaviy jamiyatda huquqiy tartibotni ta‘minlashda fuqarolarning huquqiy xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday davlatning barqaror rivojlanishi, avvalo, jamiyatda qonun ustuvorligi va huquqiy tartibning qay darajada ta‘minlanganiga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, shaxslarning huquq normalariga ongli ravishda rioya qilishi, ularni hurmat qilishi va amalda qo‘llashi jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Huquqiy xulq-atvor jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy omillardan biri bo‘lib, u barqarorlik, ijtimoiy adolat va qonun ustuvorligini ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ayniqsa, huquqiy demokratik davlat qurish jarayonida fuqarolarning huquqiy

madaniyati va huquqiy ongining yuqori darajada bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Chunki huquqiy ong shakllangan jamiyatda huquqbuzarliklar soni kamayadi, fuqarolar o‘z huquq va majburiyatlarini chuqur anglab yetadi hamda jamiyatda ijtimoiy muvozanat ta‘minlanadi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, har qanday jamiyatda huquq normalarining buzilishi, ya‘ni huquqbuzarliklar sodir etilishi muqarrar holat hisoblanadi. Huquqbuzarliklar jamiyatga moddiy va ma‘naviy zarar yetkazadi, ijtimoiy tartibni izdan chiqaradi va fuqarolar o‘rtasidagi ishonchga putur yetkazadi. Shu sababli huquqbuzarliklarning mohiyatini chuqur o‘rganish, ularning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash, shuningdek, ularni oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

Shu bilan birga, huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda unga nisbatan qo‘llaniladigan yuridik javobgarlik choralarining ahamiyati ham beqiyosdir. Yuridik javobgarlik nafaqat jazolash vositasi, balki huquqbuzarliklarning oldini olish, shaxsni tarbiyalash va jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim institut sifatida namoyon bo‘ladi. Uning samarali qo‘llanilishi qonun ustuvorligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Mazkur maqolada huquqiy xulq-atvor tushunchasi, uning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati, huquqbuzarliklarning mohiyati hamda yuridik javobgarlikning asosiy jihatlari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish orqali jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish masalalari ham yoritiladi.

Huquqiy xulq-atvor — bu shaxsning amaldagi huquq normalariga muvofiq ravishda ongli ravishda amalga oshiradigan harakatlari yoki harakatsizligi majmuasidir. Ushbu tushuncha huquq nazariyasida markaziy o‘rin egallab, shaxsning huquqqa bo‘lgan munosabati va uning jamiyatdagi xatti-harakatlarini ifodalaydi. Huquqiy xulq-atvor nafaqat qonunlarga rioya qilishni, balki ularni anglash va hurmat qilishni ham o‘z ichiga oladi.[1] Huquqiy xulq-atvor odatda ijobiy (huquqiy) va salbiy (nohuquqiy) turlarga bo‘linadi. Ijobiy huquqiy xulq-atvor shaxsning huquqiy normalarga to‘liq amal qilishi bilan bog‘liq bo‘lib, jamiyatda tartib-intizom va barqarorlikni ta‘minlaydi.[2] Nohuquqiy xulq-atvor esa huquq normalarining buzilishi bo‘lib, u huquqbuzarliklarga olib keladi va jamiyatga zarar yetkazadi.[3]

Huquqiy xulq-atvorning shakllanishida huquqiy ong va huquqiy madaniyat muhim ahamiyatga ega. Fuqarolarning huquqiy bilimlari va qonunlarga hurmat darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, ularning xulq-atvori ham shunchalik huquqiy me‘yorlarga mos bo‘ladi. Huquqbuzarlik — bu amaldagi huquq normalariga zid ravishda sodir etiladigan, jamiyatga zarar yetkazuvchi hamda aybli hisoblangan harakat yoki harakatsizlikdir. Huquqbuzarlik huquq nazariyasining muhim kategoriyalaridan biri bo‘lib, u jamiyatdagi huquqiy tartibning buzilishiga olib keladi va davlat tomonidan tegishli choralar ko‘rilishini talab qiladi. Har

qanday huquqbuzarlik o‘z mohiyatiga ko‘ra ijtimoiy xavfli bo‘lib, u jamiyat manfaatlariga, fuqarolarning huquq va erkinliklariga zarar yetkazadi.[4]

Huquqbuzarlikning asosiy belgilari bir nechta muhim elementlardan iborat. Avvalo, huquqbuzarlik huquqqa zid bo‘lishi kerak, ya‘ni u amaldagi qonun hujjatlariga qarshi bo‘ladi. Ikkinchidan, u ijtimoiy xavfli hisoblanadi, chunki bunday harakatlar jamiyatdagi barqarorlik va tartibga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Uchinchidan, huquqbuzarlik aybli bo‘lishi lozim, ya‘ni shaxs o‘z harakatining oqibatini anglagan holda uni sodir etadi. To‘rtinchidan esa, huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda unga nisbatan yuridik javobgarlik chorasi qo‘llanilishi, ya‘ni jazoga loyiqligi bilan tavsiflanadi.

Huquqbuzarliklar turli mezonlarga ko‘ra tasniflanadi. Eng keng tarqalgan tasnifga ko‘ra, ular quyidagi turlarga bo‘linadi. Jinoiy huquqbuzarliklar, ya‘ni jinoyatlar eng xavfli tur hisoblanib, ular uchun eng og‘ir jazolar qo‘llaniladi. Ma‘muriy huquqbuzarliklar esa jamoat tartibi, boshqaruv sohasidagi qoidalarni buzish bilan bog‘liq bo‘ladi va nisbatan yengilroq jazolarni nazarda tutadi. Fuqarolik-huquqiy huquqbuzarliklar asosan mulkiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lib, zarar yetkazilgan hollarda uni qoplash majburiyatini keltirib chiqaradi. Intizomiy huquqbuzarliklar esa mehnat yoki xizmat intizomini buzish bilan bog‘liq bo‘lib, tashkilot ichida choralar ko‘rilishiga sabab bo‘ladi.

Shunday qilib, huquqbuzarlik tushunchasi jamiyatdagi huquqiy tartibni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uni chuqur o‘rganish huquqbuzarliklarning oldini olish va huquqiy davlatni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Yuridik javobgarlik — bu huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan davlat tomonidan belgilangan tartibda qo‘llaniladigan majburiy ta‘sir choralarining tizimidir. U huquq tizimining muhim institutlaridan biri bo‘lib, jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va adolatni qaror toptirishga xizmat qiladi. Yuridik javobgarlik faqatgina huquqbuzarlik sodir etilganidan keyin yuzaga keladi va davlatning majburiy kuchi bilan ta‘minlanadi.[5]

Yuridik javobgarlikning mazmuni shundan iboratki, huquqbuzar shaxs o‘z qilmishining salbiy oqibatlariga duch keladi, ya‘ni unga nisbatan ma‘lum huquqiy cheklovlar yoki jazolar qo‘llaniladi. Bu esa jamiyatda tartib-intizomni mustahkamlash va boshqa shaxslarni huquqbuzarlik sodir etishdan tiyilishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan yuridik javobgarlik nafaqat jazolovchi, balki ijtimoiy tartibni saqlovchi muhim vosita hisoblanadi.

Yuridik javobgarlik bir necha turlarga bo‘linadi. Jinoiy javobgarlik eng og‘ir huquqbuzarliklar — jinoyatlar uchun qo‘llanilib, odatda ozodlikdan mahrum qilish, jarima yoki boshqa og‘ir jazolarni nazarda tutadi. Ma‘muriy javobgarlik esa jamoat tartibini buzish, yo‘l harakati qoidalarini buzish kabi huquqbuzarliklar uchun qo‘llaniladi va nisbatan yengilroq choralarni o‘z ichiga oladi. Fuqarolik-huquqiy javobgarlik asosan yetkazilgan

moddiy va ma'naviy zararlarni qoplash bilan bog'liq bo'lib, shaxsning mulkiy javobgarligini ifodalaydi. Intizomiy javobgarlik esa mehnat yoki xizmat intizomini buzgan shaxslarga nisbatan tashkilot yoki muassasa doirasida qo'llaniladi.[6]

Yuridik javobgarlikning asosiy vazifalari bir nechta yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u jazolash funksiyasini bajaradi, ya'ni huquqbuzarga nisbatan adolatli jazo qo'llaniladi. Ikkinchidan, tarbiyaviy funksiyani amalga oshirib, shaxsni qonunlarga hurmat ruhida qayta tarbiyalaydi. Uchinchidan, profilaktik funksiyani bajarib, kelgusida huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu sababli yuridik javobgarlik jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Huquqiy ong — bu insonlarning huquqqa bo'lgan munosabati, huquqiy bilimlari, qarashlari va tasavvurlari majmuasi bo'lib, u jamiyatdagi huquqiy hayotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Huquqiy ong orqali shaxs qonunlarning mazmunini anglaydi, ularning ijtimoiy ahamiyatini tushunadi va o'z xatti-harakatlarini huquqiy me'yorlar asosida yo'naltiradi. Shu bois huquqiy ong shaxsning huquqiy xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sanaladi.[7]

Huquqiy madaniyat esa huquqiy ongga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, u jamiyatdagi huquqiy bilimlar darajasi, huquqqa hurmat, qonunlarga amal qilish odatlari va umumiy huquqiy muhitni ifodalaydi. Huquqiy madaniyat nafaqat alohida shaxsning, balki butun jamiyatning huquqqa bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Yuksak huquqiy madaniyatga ega jamiyatda fuqarolar o'z huquq va majburiyatlarini yaxshi biladi, qonunlarga ongli ravishda amal qiladi va huquqbuzarliklardan tiyiladi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Agar shaxsda huquqiy ong yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, uning xulq-atvori ham huquqiy me'yorlarga to'liq mos kelmasligi mumkin. Aksincha, huquqiy bilim va madaniyat rivojlangan sari jamiyatda qonun ustuvorligi mustahkamlanadi.

Yuksak huquqiy madaniyat jamiyat hayotida muhim ijobiy natijalarni keltirib chiqaradi. Avvalo, u huquqbuzarliklar sonining kamayishiga olib keladi, chunki fuqarolar qonunlarga ongli ravishda rioya qiladi. Shuningdek, jamiyatda tartib-intizom mustahkamlanadi, fuqarolar o'rtasida o'zaro hurmat va ishonch kuchayadi. Eng muhimi, huquqiy madaniyatning rivojlanishi huquqiy demokratik davlatni barpo etish va uni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.[8]

Mazkur maqolada huquqiy xulq-atvor, huquqbuzarlik, yuridik javobgarlik hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, huquqiy xulq-atvor jamiyatda tartib-intizomni mustahkamlash va qonun ustuvorligini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. Huquqbuzarliklarsa ijtimoiy xavflilik, huquqqa zidlik va jazoga loyqlik kabi belgilarga ega

bo‘lib, jamiyatga moddiy va ma‘naviy zarar yetkazadi. Shu sababli huquqbuzarliklarning oldini olish va ularni bartaraf etish uchun yuridik javobgarlikning samarali qo‘llanilishi zarur. Yuridik javobgarlik turli shakllarda — jinoiy, ma‘muriy, fuqarolik va intizomiy ko‘rinishlarda namoyon bo‘lib, u jazolash, tarbiyalash va profilaktika vazifalarini bajaradi.

Shuningdek, huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yuksak darajada shakllanishi huquqbuzarliklarni kamaytiradi, jamiyatda tartibni mustahkamlaydi va huquqiy davlatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, jamiyatda qonun ustuvorligi, fuqarolarning huquqiy xulq-atvori va huquqiy madaniyati o‘rtasida uzviy bog‘liqlik shakllanadi.

Umuman olganda, huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish, huquqbuzarliklarni aniqlash va yuridik javobgarlikni samarali qo‘llash orqali jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta‘minlash mumkin, bu esa huquqiy davlat qurilishi va demokratik jamiyat rivojlanishining muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov Z.M. Huquq nazariyasi – Toshkent, 2010
2. Saidov A.X. Davlat va huquq asoslari – Toshkent, 2012
3. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi – <https://adliya.uz>
4. Islomov Z.M. Huquq nazariyasi, 2010
5. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi – Toshkent, 2018
6. Ziyonet axborot-ta‘lim portalini – <https://ziyonet.uz>
7. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi – <https://adliya.uz>
8. <https://ziyonet.uz> va <https://cyberleninka.ru> ilmiy maqolalari asosida umumlashtirilgan